

K. PAKALKA

APIE K. ŠIRVYDO ŽODYNO PIRMOJO LEIDIMO PAVADINIMĄ

Minint Vilniaus universiteto 400 metų sukaktį, su kuria sutampa žymaus lietuvių senosios raštijos kūrėjo ir pirmojo kalbininko Konstantino Širvydo (1579–1631) gimimo (400) metinės, dar labiau didėja susidomėjimas universiteto pradinio laikotarpio istorija, jo pirmųjų profesorių darbais, gyvenimu ir veikla. Įvairūs karai, dažni Vilniaus gaisrai per keturis šimtmečius sunaikino daug kultūros vertybių, knygų.

Iš Širvydo darbų nepasiekė mūsų laikų jo parengta lietuvių kalbos gramatika („Clavis linguae Lituanaicae“), neišliko nei vieno lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodyno antrojo leidimo (1631 m.) egzemplioriaus, o pirmojo leidimo teišliko vienintelis be pradžios ir pabaigos egzempliorius.

Neturima tikslių duomenų, kada Širvydas pradėjo rengti žodyną, gramatiką, su kuo jis labiausiai bendravo, kas buvo jo darbo tęsėjai, kokį pavadinimą turėjo pirmasis ir antrasis žodyno leidimas. Taip pat nėra žinoma, kur Širvydas palaidotas, trūksta jo biografijos detalesnių duomenų.

Apie Širvydo kilmę teiginome tiek, kad jis, be abejo, kilęs iš bajorų Širvydų, kurių dvarelių XVI a. buvę Dabužiuose ir Griežionyse, netoli Anykščių¹. Rytietiška Širvydo kilmę remia ir jo raštų kalbinės ypatybės.

Čia norime išreikšti nuomonę, kaip galėjo būti vadinamas Širvydo žodyno pirmasis leidimas, taip pat atkreipti dėmesį į mūsų dienomis kartojamus netikslumus dėl Širvydo žodyno kalbų eilės, leidimų pobūdžio ir pan.

Apie Širvydo žodyno pirmųjų leidimų titulinį puslapį, pavadinimą galima kiek spresti iš pirmųjų trijų šio autoriaus bibliografų P. Alegambės, N. Sotvelo, S. Rostovskio pateiktų duomenų bei XVI–XVII a. lenkų žodynų antraščių.

Pirmieji bibliografai Širvydo žodyną vadino „Dictionarium“ ir nurodė tris jo kalbas: P. Alegambė – *Dictionarium Latino–Polono–Lithuanicum*², N. Sotvelas ir S. Rostovskis – *Dictionarium Polono–Latino–Lituanicum*³. Visų išlikusių trijų (trečiojo–penktojo) leidimų titulinuose puslapiuose įrašyta „Dictionarium trium linguarum“, t. y. kalbos neišvardijamos, o tenkinamasi bendru pavadinimu – trijų kalbų žodynas.

Minėtų bibliografų pateikiama ne Širvydo žodyno antraštė, o išvardijamos žodyno kalbos: N. Sotvelas ir S. Rostovskis nurodo, kad žodynas yra lenkų–lotynų–

¹ Jablonskis K. Steponas Jaugelis–Telega. – Kn.: Lietuvių kultūra ir jos veikėjai, V., 1973, p. 215.

² Alegambe P. *Bibliotheca scriptorum Societatis Jesu. Antverpiae*, 1643, p. 84.

³ Sotvellus N. *Bibliotheca scriptorum Societatis Jesu. Romae*, 1676, p. 157; Rostowski S. *Lituanicarum Societatis Jesu historiarum provincialium. Pars prima. Vilnae*, 1768, p. 457.

lietuvių kalbų, o P. Alegambės bibliografijoje į pirmą vietą iškelta lotynų kalba. Galimas daiktas, P. Alegambė žodyno kalbų eilę sukeitė sąmoningai: norėdamas suteikti tuo metu moksle vyraujančiai lotynų kalbai išskirtinę vietą, specialiai minėjo ją pirmiausia. Nematęs originalo egzemplioriaus, P. Alegambė, žinoma, galėjo ir paprasčiausiai apsirikti.

Pirmųjų bibliografų paminimi šie Širvydo darbai: „Puncta [Concionum]...“, „Dictionarium...“, „Clavis linguae Lituanicae“.

Tas faktas verčia manyti, kad Širvydas ir parengė tris atskirus veikalus: pamokslus, lotyniškai vadinamus „Puncta Concionum...“, žodyną „Dictionarium...“ ir gramatiką „Clavis linguae Lituanicae“.

Kadangi gramatika neišliko, o žodyno pirmojo leidimo egzempliorius be pradžios ir pabaigos, tai iki šiol nežinome, kaip pats Širvydas savo žodyną vadino. J. Balčikonis manė, kad „Clavis linguae Lituanicae“ galėjo būti vadinamas Širvydo pirmasis žodyno leidimas, o gramatikos apskritai nėra buvusios. Savo įrodymui J. Balčikonis rėmėsi vieno XVIII a. pradžioje Bazelio mieste (Šveicarijoje) išleisto žodyno pavadinimu „Clavis linguae Latinae Basileae, 1716“⁴.

Vis dėlto minėtoji nuomonė tvirtesnio pagrindo neturi.

Pirma. Jeigu Širvydo trikalbio žodyno pirmasis leidimas būtų turėjęs pavadinimą „Clavis linguae Lituanicae“, tai pirmieji bibliografai „Clavis...“ ir „Dictionarium...“ būtų laikę viena bibliografinė pozicija. Juk visuose Širvydo žodyno leidimuose kalbų eilė buvo ta pati: lenkų—lotynų—lietuvių.

Antra. Vadinti žodyną „Clavis...“ vardu iki Širvydo tradicijos nebuvo. Tokiu vardu XV—XVII a. lenkų leksikografai nevadino nei vieno savo žodyno. Tuo tarpu populiariausias lenkų ir kitų tautų žodynų pavadinimas buvo „Dictionarium“⁵.

Didelę įtaką Širvydai turėjo lenkų leksikografų Mikalojaus Folkmaro—Baltazaro Fontano ir Gžegožo Knapskio žodynai. Kaip jau esame išaiškinę, pagal Folkmaro—Fontano „Dictionarium quator linguarum...“ (1613) „Polonicolatina“ dalį Širvydas parengė savo trikalbio lenkų—lotynų—lietuvių žodyno pirmąjį leidimą.

Širvydas iš M. Folkmaro — B. Fontano ėmė ne tik lenkišką ir lotynišką žodžių registrą, bet tikriausiai ir jo pavadinimą „Dictionarium“. Vėlesni leidėjai atskirų žodyno leidimų pavadinimų nekaitaliojo, laikėsi pirmojo. Nors antrajam—trečiajam leidimui registras buvo imtas iš G. Knapskio žodyno „Thesaurus polonolatino-graecus“, bet pavadinimas liko „Dictionarium“. Pavadinimas „Thesaurus“ Širvydo žodynui būtų ir netikęs, nes pastarasis buvo daug mažesnės apimties (Širvydas ir jo darbo tęsėjai daugelio G. Knapskio žodyno žodžių neįdėjo).

⁴ Balčikonis J. Rinktiniai raštai. V., 1978, t. 1, p. 279.

⁵ Murelius J. Dictionarium variarum rerum tum adultis utillissimus, germanica atque polonica interpretatione adjecto etiam vocabulorum et capitulorum indice. Cracoviae, 1526, 1528, 1533, 1540, 1541. XVII a. šis žodynas kelis kartus išleistas pakeista antrašte — Dictionarium trium linguarum. Cracoviae, 1615, 1625, 1626, 1628. Mymerus F. Dictionarium trium linguarum, latinae, teutonice et polonice potiora vocabula continens. Regimonti, 1529. Volckmar N. Dictionarium trilingue ad discendam linguam latinam polonicam et germanicam accomodatam. Gedani 1596; Dictionarium quator linguarum, latine, germanice et polonice, per Nicolaum Volckmarum... Gedani, 1613.

„Lexiconu“ lenkų leksikografų pavadintas tik vienas žodynas⁶. Todėl ir Širvydas savo žodyno pirmąjį leidimą vargu ar galėjo vadinti „lexicon“.

Žinoma, kol dar neturime naujų ir dar tikslesnių duomenų apie Širvydo gramatiką ir neatsiras jo žodyno pirmųjų dviejų leidimų egzempliorių, tol, kalbėdami apie šių darbų istoriją, daugeliu atvejų turėsime tenkintis tik prielaidomis.

Mūsų laikais Širvydo žodynas yra tapęs bibliografinė retenybė. Kiek daugiau tėra išlikusių tik paskutiniojo (penktojo) leidimo egzempliorių. Todėl rašiusieji apie Širvydo žodyną, kartais nesusipažinę su naujaisiais tyrinėjimais, neretai painioja žodyno kalbų eilę: laiko jį lotynų – lenkų – lietuvių⁷, lietuvių – lenkų – lotynų⁸ ar lenkų – lietuvių – lotynų⁹ kalbų žodynu.

Taip, sukeitus kalbų eilę, iškraipomas žodyno pobūdis, klaidinami skaitytojai.

Kol Širvydo žodyno pirmojo leidimo data (iki 1972 m.) buvo laikomi 1629 m., teigėme, kad šio leidimo lenkiškos ir lotyniškos dalies šaltinis yra M. Folkmaro „Dictionarium quadrilingue“ ketvirtojo leidimo (1623–1624) „Polonicolatina“ dalis¹⁰. Ši dalis vienoda visų keturių M. Folkmaro – B. Fontano žodyno leidimų: I – 1596, II – 1605, III – 1613, IV – 1623–1624.

Dabar, kai pagal vandenženklis išaiškinta ankstyvesnė ir tikslesnė Širvydo pirmojo leidimo spausdinimo data (apie 1620 m.)¹¹, turime kiek kitaip žiūrėti į minėto leidimo lenkiškosios ir lotyniškosios dalies šaltinį. Širvydas galėjo naudotis vienu iš trijų ankstesnių M. Folkmaro – Fontano žodyno leidimų (I – 1596, II – 1605, III – 1613). Reikia manyti, jam prieinamiausias galėjo būti trečiasis (1613) leidimas.

K. ПАКАЛКА

О ЗАГЛАВИИ ПЕРВОГО ИЗДАНИЯ СЛОВАРЯ К. ШИРВИДАСА

Резюме

От первого издания трёхязычного польско-латинско-литовского словаря К. Ширвидаса (около 1620 г.) до наших дней сохранился только один дефектный (без начала и конца) экземпляр. Поэтому прямых указаний на за-

⁶ Mączyński J. Lexicon latino-polonicum ex optimis latinae-linguae scriptoribus concinnatum. Królewiec, 1564.

⁷ Lietuvos TSR istorija / Redakcinė kolegija: Jablonskis K., Jurginis J., Žiugžda J. V., 1957, t. 1, p. 298; Jurginis J. Renesansas ir humanizmas Lietuvoje. V., 1965, p. 261; Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos. V., 1968, p. 136; Historia nauki polskiej. Wrocław–Warszawa – Kraków, 1970, t. 2, p. 65, 200.

⁸ Акстинас Б. Знакомтесь: Литва. Вильнюс, 1977, с. 137.

⁹ Čepaitienė J., Dėjus T., Jankevičienė S. Lietuvių kalbos vadovėlis mokyklų dėstomąja rusų kalba IX klasei. V., 1969, p. 8–9.

¹⁰ Pakalka K. Dėl K. Širvydo „Dictionarium trium linguarum“ lenkiškosios – lotyniškosios dalies šaltinio. – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija, 1960, t. 1(8), p. 217–221.

¹¹ Pakalka K. Apie defektinį trikalbį K. Širvydo žodyną, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija, 1973, t. 4(45), p. 131–142; Balašaitis A., Pakalka K. Dar dėl K. Širvydo defektinio žodyno leidimo datos. – Baltistica, 1976, t. 12(2), p. 171–175.

